

Pierre Abélard

*Gesprek tussen
een filosoof,
een jood
en
een christen*

Ingeleid, vertaald en geannoteerd door

Drs. P.R.M. Bagchus

Dr. J.M.C. Crousen

Dr. M.C.J.M. Jonkers

KLEMENT

INHOUD

I.	Prologus praeter rem	7
II.	Prologus ante rem	9
	Het leven van Pierre Abélard	9
	Pierre Abélard: logicus, nominalist, taalkundige	15
	De dialogus: gesprek tussen een filosoof, een jood en een christen	23
	Kort overzicht van het leven van Pierre Abélard	31
III.	Verantwoording bij de vertaling	33
IV.	Geraadpleegde literatuur	35
	Gesprek tussen een filosoof, een jood en een christen	39
I.	Inleiding	41
II.	Eerste gesprek – De filosoof en de jood	47
II.a	Geloof en verstandelijk redeneren (met als intermezzo: de ellendige toestand waarin de joden verkeren)	47

II.b	Argumenten van de filosoof om te bewijzen dat het niet van veel gezond verstand getuigt om de Oude Wet te volgen	60
II.c	Het commentaar van de jood op de argumentatie van de filosoof	69
II.d	Repliek van de filosoof op het commentaar van de jood	84
III.	Tweede gesprek – De filosoof en de christen	99
III.a	Inleiding tot het tweede gesprek	99
III.b	Geloof, verstandelijk redeneren en autoriteit	101
III.c	Het hoogste goed en het grootste kwaad I	118
III.d	Intermezzo: is ieder deugdzaam mens op gelijke wijze deugdzaam?	132
III.e	Het hoogste goed en het grootste kwaad II	141
III.f	Deugden en ondeugden	144
III.g	Het hoogste goed en het grootste kwaad III	161
III.h	Hemel	172
III.i	Hel	196
III.j	De definitie van ‘goed’ en ‘kwaad’	205

I INLEIDING

Proloog

Tijdens een nachtelijk visioen zag ik drie mannen. Ze kwamen elk langs een verschillend pad en gingen bij mij staan. Zoals dat gaat bij een visioen,¹ vroeg ik hun onmiddellijk wat hun godsdienstige overtuiging was en waarom ze nu juist naar mij waren toegekomen.

‘Wij zijn,’ zo zeiden ze, ‘mannen die steun vinden bij verschillende geloofsleren. Maar wel degelijk verklaren wij alle drie op dezelfde manier openlijk dat wij één God vereren. We dienen die echter vanuit een verschillend geloof en met verschillende praktijken. Eén van ons, een heiden, afkomstig uit de kring die men “filosofen” noemt,

1 In dit werk sluit Abélard zich aan bij de beschrijving van visioenen, zoals die sinds de Klassieke Oudheid gebruikelijk was. Beroemde voorbeelden waardoor Abélard zich zeker heeft laten inspireren, zijn Cicero's *Somnium Scipionis* (*De droom van Scipio*; het commentaar daarop door Macrobius was in de Middeleeuwen zeer bekend) en verder *De Consolatione Philosophiae* (*De troost van de Filosofie*) van Boëthius. De Latijnse tekst herinnert aan Daniël 7, 13, die bij Augustinus in *De Trinitate* II, 18,33 als volgt wordt aangehaald: *Aspiciebam in visu noctis, et ecce...* (Tijdens een nachtelijk visioen keek ik en zie...). Deze woorden zijn letterlijk bij Abélard terug te vinden. Het gaat in het boek Daniël wel om een heel ander visioen, namelijk om de voorspelling van de komst van Christus.

heeft genoeg aan de natuurwet.² De andere twee – de een wordt “christen” genoemd en de ander “jood” – zijn echter in het bezit van Geschriften. Lang zijn we al bezig om over onze verschillende geloofsleren te praten en te redetwisten; ten slotte zijn we naar u uitgeweken voor uw oordeel.’

Ik was hierover hoogst verbaasd en vroeg wie hen hiervoor bij elkaar had gebracht. Het meest hield mij de vraag bezig, waarom ze nu juist mij als scheidsrechter hadden uitgekozen.

Initiatief en voorstel van de filosoof

De filosoof antwoordde en zei: ‘Deze onderneming is mijn initiatief. Een filosoof gebruikt immers altijd zijn gezond verstand om te onderzoeken wat waarheid is. Bij alles volgt hij niet zomaar klakkeloos de mening van de mensen, maar neemt hij dat gezond verstand als leidraad. Gevormd door zowel de redeneringen van de filosofen als hun gezaghebbende geschriften, heb ik me intensief en met volledige overgave met de verschillende filosofische stromingen beziggehouden. Daarna heb ik ten slotte mijn heil gezocht in de ethiek, het hoogste doel van alle wetenschappen. Zo ben ik tot het oordeel gekomen dat al het andere louter als voorbereiding op de ethiek onderzocht moet worden. Bij de filosofen die zich met ethiek bezighouden, heb ik mij zo goed mogelijk laten voorlichten over het hoogste goed, het grootste kwaad³ en over datgene wat een mens gelukkig of ongelukkig maakt.

2 Over de kwestie of de filosoof een moslim is, zie *De dialogus: gesprek tussen een filosoof, een jood en een christen*.

3 Dit is een duidelijke verwijzing naar Cicero's *De finibus bonorum et malorum* (*De grenzen van het goed en het kwaad*).

Daarna heb ik onmiddellijk voor mezelf de verschillende geloofsleren, die nu de wereld zozeer verdelen, ijverig bestudeerd. Nadat ik van al die verschillende geloofsleren kennis had genomen en ze met elkaar had vergeleken, heb ik het besluit genomen om *die* leer te volgen die het meest consequent het verstandelijk redeneren respecteert. Ik ben me dus gaan bezighouden met het geloof van de christenen en ook met dat van de joden en heb discussies gevoerd over het geloof en de Wetten van elk van beiden. Ik heb ervaren dat de joden dom en de christenen dwaas zijn, zoals ik dat zal uiteenzetten. Daarbij ga ik ervan uit dat u, die zich christen noemt, uw kalmte niet zult verliezen.

Lang heb ik met deze beide heren gesproken. Omdat onze gedachtewisseling nog niet tot een definitief resultaat heeft geleid, hebben wij besloten om ons toe te vertrouwen aan uw oordeel. We weten dat de kracht van het filosofisch redeneren en ook de Wetten van elk van beide tegenstanders u niet onbekend zijn. Het christelijke geloof steunt op een eigen Wet – het Nieuwe Testament – maar op een zodanige manier dat het niet a priori de studie van het Oude Testament afwijst; het maakt een intensieve studie van beide. Er moest een scheidsrechter voor ons worden gekozen, zodat ons debat tot een einde komt. We hebben echter niemand kunnen vinden die niet een aanhanger was van een van onze drie geloofsleren.’

Abélard is de beste scheidsrechter

En terwijl hij mij als het ware de olie van zijn vleierij probeerde aan te prijzen en mijn hoofd helemaal hiermee wilde zalven, ging hij onmiddellijk verder: ‘Er wordt be-

weerd dat u boven iedereen uitsteekt door de scherpste van uw inzicht en door uw kennis van welke Geschriften dan ook. Hoe meer dat waar is, des te meer staat het vast dat u van grote waarde bent om bij dit oordeel uw goedkeuring of afwijzing uit te spreken en dat ú een bevredigende oplossing kunt vinden voor de bezwaren van elk van ons. Wat die scherpste van uw geest is, hoe vol de schatkamer van uw herinnering van filosofische en goddelijke spreuken is, daarvan heeft naast de gebruikelijke studies van uw scholen dat bewonderenswaardige werk van u over de theologie ons het duidelijke bewijs geleverd.⁴ Hierin hebt u uitgeblonken boven al uw eigen leraren en ook boven de algemeen erkende auteurs van de wetenschappelijke geschriften. De jaloezie kon niet verdragen dat dat werk er was, maar zij heeft ook niet kunnen bewerkstelligen dat het verdween en het door het te vervolgen maakte de jaloezie dat werk des te beroemder.’

De regels van het spel

Ik antwoordde: ‘Ik ambieer deze eervolle gunst niet, die u mij heeft toegekend. Die gunst bestaat uit het aanwijzen van een dwaas als rechter, met voorbijgaan van alle wijze mensen. Ik ben namelijk net als u. Ik ben gewend aan de nietszeggende debatten van deze wereld en daarom zal het mij niet zwaar vallen te luiste-

4 Hier verwijst Abélard ofwel naar zijn *De unitate et trinitate* (*Eénheid en drie-eenheid* – veroordeeld en verbrand tijdens de synode van Soissons in 1121) ofwel naar zijn *Theologia Christiana* (veroordeeld tijdens de synode van Sens in 1140).

ren naar datgene waarmee ik me gewoonlijk vermaak.⁵ U echter, filosoof, die geen enkele geschreven Wet erkent en alleen wijkt voor verstandelijk redeneren, moet zich niet hoog boven ons verheven achten, als het er de schijn van heeft dat u ons in dit debat overtreft. U heeft immers twee zwaarden voor dit gevecht en de anderen kunnen zich er maar met één tegen u wapenen. U kunt namelijk tegen hen ageren zowel met wat er geschreven is als met het verstandelijk redeneren; zij kunnen u wat een Wet betreft, niets voor de voeten werpen, omdat u geen Wet volgt. Des te minder kunnen zij iets tegen u inbrengen op grond van verstandelijk redeneren, naarmate u, meer gewend aan dergelijk redeneren, over een doeltreffender filosofische bewapening beschikt. U heeft dit besluit genomen op grond van een afspraak en gemeenschappelijk akkoord en ik zie dat ieder van u vertrouwen heeft in zijn eigen krachten. Daarom zal mijn bescheidenheid uw waagstuk niets in de weg leggen, vooral niet, omdat ik denk dat ik er iets van kan leren. Geen enkele leer is, zoals iemand uit onze school opmerkt, zo verkeerd, dat er niet iets van waarheid in zit, en naar mijn mening is geen enkele discussie zo onbeduidend, dat die niet enige bewijskracht bevat. Daarom zegt ook die grootste der wijzen, de aandacht van de lezer trekkend, onmiddellijk in het begin van zijn *Spreuken*: *Luistert een wijze ernaar, dan vermeerdert hij het verworven weten en iemand met inzicht zal er beleid door leren.*⁶ En de apostel Jakobus

5 In de *Historia calamitatum* (*Verhaal van mijn ramspoed*) wordt verteld met hoeveel plezier Abélard al in zijn jeugd de diensten aan de oorlogsgod Mars inruilde voor die aan Minerva, godin van kunsten en wetenschappen.

6 *Spreuken* 1, 5.

zegt: *Ieder mens moet vlug zijn in het horen, maar langzaam in het spreken.*⁷

Ze stemden in, mij bedankend voor mijn toestemming.⁷

⁷ Jakobus 1, 19.